

МОГУЋНОСТ УПОТРЕБЕ ИСТОРИЗАМА И АРХАИЗАМА У НАСТАВИ ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Јасна Тешановић

дип. проф. разредне наставе

Бранка Ристановић

дип. проф. разредне наставе

***Резиме:** У овом раду ће се разматрати могућност употребе историзама и архаизама у настави лексике српског језика у млађим разредима основне школе. Историзми и архаизми су речи које су некада биле у употреби у српском књижевном језику. Када је престала употреба предмета које су те речи означавале или су нестале појаве које су те речи именовале, престала је и њихова употреба у савременом књижевном језику. Циљ је упознавање ученика са застарелом лексиком из домена материјалне културе. На часовима српског језика ће се остварити корелација и са другим наставним предметима (Моја околина, Математика, Музичка култура итд.). Постиге се и корелација између наставних и ваннаставних активности (фолклорна секција, новинарска секција, ликовна секција и сл.). На овакав начин одвијања наставе ученици би требало да покажу интересовање за традицију српског језика кроз историзме.*

***Кључне речи:** лексика, лексикологија, историзми, речи по старини, српски језик, млађи разреди основне школе, настава лексике.*

УВОД

Настава српског језика има више циљева и задатака, а један од њих је и упознавање традиције и културе српског народа у настави лексике и наставне јединице као што је нпр. "Богаћење речника". У настави је све чешће присутна незаинтересованост да се негује традиција, неразумевање обичаја и књижевних дела због великог броја историзама и архаизама. Све ово утиче на појаву сиромашног лексичког фонда. Питање је како да се отклони расцеп између садашњости и прошлости. Како децу заинтриговати да обрате пажњу на старине, као и речи којима се именују?

Многе школе имају простор или кутак у коме се налазе предмети и справе које су се некада користиле и које се везују за историзме и архаизме. Јавља се потреба за детаљнијим испитивањем могућности функционалног коришћења таквог кутка у настави.

Предмет овог рада јесте функционална употреба историзама и архаизама, као и предмета које они означавају, у настави лексикологије српског језика у млађим разредима основне школе. Основни циљ рада је: показати како се историзми и архаизми могу искористити за проширивање фонда речи код ученика. Задаци рада су: испитати каква је мотивисаност ученика на часовима који су усмерени на богаћење речника, колико су такви часови ефикасни, описати један час у настави српског језика, приказати могућност интерјезичке, ваннаставне, наставне и међупредметне корелације.

Историзми, архаизми и предмети које означавају

Историзми су речи које су некада биле у употреби у српском књижевном језику. Када је престала употреба предмета које су те речи означавале или су нестале појаве које су те речи именовале, престала је и њихова употреба у савременом књижевном језику: **кнежина, кмет, абација, кириција, симиција, нахија, благодарност, полк**. Ове речи су изгубиле актуелност,

али ће се употребити у историјским списима и уметничкој прози (то је учинио Милош Црњански у роману Сеобе) да би се дочарао дух и атмосфера времена.

Архаизми (грч. *arhaismos* = стар) су речи које су се престале употребљавати у савременом књижевном језику јер их замењују савремене речи које означавају исте предмете, појаве или особине. Употреба архаизама дозвољена је само из стилских разлога у уметничкој прози (у језику књижевних ликова) у служби вербалне карактеризације и дочаравања атмосфере и нарави прошлих времена. Употреба архаизама изван њихове функције у уметничкој прози сматра се језичким пропустом и нарушавањем чистоте књижевног језика.

војно – муж

љуба – супруга

здање – зграда

виспрен – духовит

јакко – сада

терзија – кројач

шанац – ров

војна – рат

убог – сиромашан

Простор или кутак за старине настаје прикупљањем предмета као представника материјалне културе неког краја у прошлости. Настаје као практичан рад учитеља са ученицима, а врло често и у сарадњи са учитељима, ученика и њихових родитеља. Његов настанак огледа се у потреби да се неке наставне јединице реализују уз помоћ материјала који врло често није доступан, а неопходан је.

С обзиром на то, сви описи, па и они најдетаљнији, не могу да замене визуелни и тактилни доживљај ученика. Простор или кутак за старине не мора нужно бити присутан и организован у пуном сјају. „Можете их класирати на предмете из покућства, делове одеће и обуће, алате, старе фотографије, слике, текстове и разне чланке у којима су представљени детаљи прошлих времена“ (Milovanović, 2011v: 25). Пожељни су савети стручних лица, као што су етнологи. Свака збирка би требало да има неку сликовиту причу или унутрашњу везу о животу наших предака. Кроз познавање лексикологије најбоље се виде ученикова знања о традиционалној народној култури. Пракса је најбоље показала колико су ученицима историзми и архаизми непознати. Обављено је истраживање из познавања лексике традиционалне културе за ученике од другог до осмог разреда у мају 2008. године у Новом Саду. „Резултати су показали да та лексика није ни у њиховом пасивном фонду, најчешће им је потпуно непозната“ (Petrovački i Nedeljkov, 2010: 265). Пажљиви проучаваоци овог проблема указују на то да један од разлога лежи и у томе што „разјашњење значења појединих лексема понекад, и то не тако ретко, у настави бива прескочено“ (Dragičević, 2012: 33) или што су пак „објашњења недовољно системски презентована и често непрецизна“ (Petrovački i Nedeljkov, 2010: 279). За разумевање текстова са традиционалном тематиком и лексиком, Петровачки и Недељков (Petrovački i Nedeljkov, 2010) предлажу лингвокултуролошки приступ, који је могуће остварити путем корелацијско-интеграцијског система наставе (повезивањем језика и садржаја у програму различитих предмета, који су значајни за разумевање традиционалног начина живота, вредности и мишљења). Стављањем не граматичког, већ семантичког потенцијала речи у први план, примеренијом (сходно узрасту) и програмираном и систематском семантичком интерпретацијом традиционалне лексике у лектири, а потом и изградом речника традиционалне културе, умногоме би се олакшала рецепција таквих књижевних дела. То би била и драгоцен помоћ и ученицима и наставницима приликом припрема разних представа, пројеката, слободних активности. Имајући у виду проблем сиромашног лексичког фонда, а постојање кутка за старине у раду разматрамо могућност функционалне примене историзама у богаћењу речника и проширивању постојећег фонда, јер све што се добро организује и припреми може да дочара некадашњи дух и живот народа.

Историзми и архаизми у настави лексикологије

Историзми и архаизми се врло ефикасно могу искористити у настави српског језика у оквиру наставне јединице „Богаћење речника“, јер се усвајање и разумевање многих

застарелих, непознатих и заборављених речи може лакше савладати показивањем конкретних примера из кутка за старине. Ученицима је много јасније и када се уз непознату реч покаже сам предмет који дата реч именује. То је од изузетне важности јер већина данашњих генерација није у прилици да помену те предмете види и њихова имена чује.

Пример часа са применом историзама, архаизама и кутка за старине

Час започињем мотивацијом за рад која се огледа у читању народне приче „Марко Краљевић и вила“. Ученици имају задатак да подвуку речи из приче које су им непознате. Затим одлазимо до кутка за старине и ученици покушавају да погоде који предмет представља непозната реч. Разговара се о употребној вредности тих предмета. Поставља се питање да ли се неке од тих речи користе и данас. Претпоставља се да ће велики број ученика одговорити да су то старе речи за које они нису чули и да су их користили наши преци.

Други део часа ће се остварити у игри: учење лексике традиционалне културе путем *вртешке*, карата, таблица, грозда и укрштенице. Циљ овог дела часа јесте да се стекну знања и вештине ученика за области традиционалне културе.

Активност која ће се прва остварити је путем вртешке, састављена од два круга ученика. Ученик који седи на спољној страни вртешке задаје слово другу који седи у унутрашњем кругу. Ученик у унутрашњем кругу треба да каже реч која је предмет збирке кутка за старине на задато слово. Када да тачан одговор, вртешка се окреће тако што ученик из унутрашњег круга иде до следећег друга, који је у спољном кругу, задајући му ново слово и игра се наставља. Ако ученик унутрашњег круга не зна појам, помаже му друг из спољашњег круга. На крају, ученици предају добијене појмове. Након тога следи ређање по азбучном реду и ишчитивање. Тако се добија етно-азбука која ће помоћу паноа бити истакнута као очигледно средство (сл. 1-8).

Слика 1. Антерија

Слика 2. Фењер

Слика 3. Млин за кафу

Слика 4. Земљани лонци

Слика 5. Пегла на жар

Слика 6. Посуђе

Слика 7. Буздован

Слика 8. Нануле

- а – антерија
- б – буздован
- в – вангла
- г – гајтан
- д – дукат
- ђ – ђерђеф; ђерам
- е – егида
- ж – жерсеј
- з – зембиљ
- и – ибришим
- ј – јендек
- к – кајаса
- л – лајбер
- љ – љштика

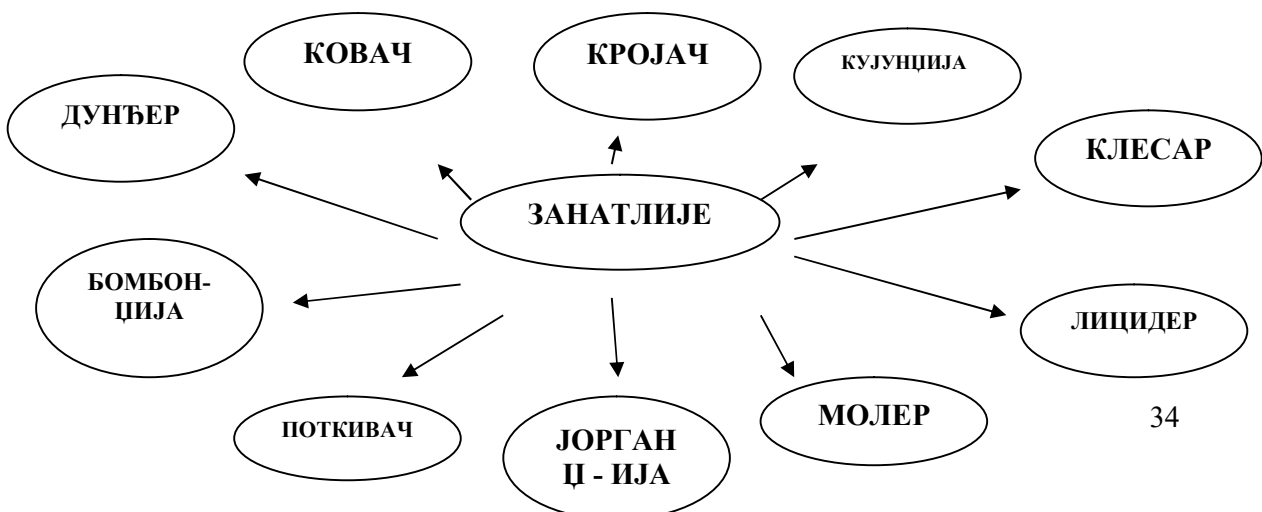
- м – мур
- н – нануле
- њ – њива
- о – оранија
- п – пенцер
- р – руфет
- с – сајгер
- т – точир
- ћ – ћаге
- у – узенгија
- ф – фењер
- х – ханцар
- ц – цајгер
- ч – чабар
- џ – џивцан
- ш – шараге

Друга активност је *укрштеница* сачињена од појмова из етно-збирке. Када се попуни, добија се вертикално решење субјекта. Питања за решавање укрштенице:

1. Како су људи некада називали трпезу? (астал или софра)
2. У чему се чува вино или ракија? (буре)
3. У чему се кувало јело на ватри? (бакрач)
4. Наведи назив посуде у којој се кувао чај? (чајник)
5. Како се зове ланац о који се качи бакрач? (вериге)
6. У чему су девојке носиле воду са кладенца? (крчаг)
7. Како се зове дрвено корито за мешање теста? (наћве)
8. На чему су седели наши преци око софре? (троножац)

После сваког тачног одговора од ученика се захтева да покажу дати предмет у учионици, у етно-кутку. На тај начин ученици не усвајају само речи него и уче како одређени предмет изгледа, чиме се постиже и трајност знања.

		С	О	Ф	Р	А			
	Б	У	Р	Е					
		Б	А	К	Р	А	Ч		
Ч	А	Ј	Н	И	К				
	В	Е	Р	И	Г	Е			
		К	Р	Ч	А	Г			
	Н	А	Ћ	В	Е				
		Т	Р	О	Н	О	Ж	А	Ц

Трећа активност су *карте*. Ученици извлаче карту са илустрацијом предмета из етнозбирке. Задатак је да именују предмет са карте и одреде граматички род те именице. Након тога ученици треба да наведу још две именице остала два граматичка рода. На пример, на карти је илустрација опанака (мушки род). Ученици наводе именице женског и средњег рода (крпењача; ткање).

Четврта активност у овом делу часа је *грозд*. Најпре се задаје кључна реч у средишту грозда, а затим ученици наводе сродне појмове по истом захтеву.

Четврта активност је игра *чаробни штанић*. Ова активност се састоји у попуњавању табеле умањеним и увећаним значењем речи. Ученицима се на табли исцрта табела, а они треба одговарајућу реч да „претворе“ у увећани или умањени облик.

У завршном делу часа ученици се деле у групе и задаје им се задатак: обилазак занатлија. Групе ће обићи: обућара, пекара, посластичара, кројача, фризера и златара (занати који постоје у нашем граду). Добијају задатак да се распитају које алате користе занатлије и како праве своје производе. Затим код куће пишу састав о томе шта су научили и цртају радни простор тих занатлија. Од свих радова на следећем часу ученици ће осмислити и направити зидне новине. Посета занатским радњама у Бору треба да допринесе бољем разумевању садржаја о традиционалним занатима. Последњи део часа показује међупредметну корелацију између Српског језика, Света око нас и Ликовне културе.

Умањено значење речи

ћилимчић

Венчић

Основни облик

Срп

Кошуља

Увећано значење речи

јорганчина

Предности употребе историзама и архаизама у настави лексикологије

Оваквим начином организовања часа постиже се много већи степен ангажованости ученика на часу. Повећан је квалитет наставе, а ученици богате свој речник и истовремено стичу трајна знања и вештине из области традиционалне културе.

Настава је интегрисана, а смислена веза је остварена ради лакшег запамћивања и бољег сагледавања народне традиције. То је урађено у складу са захтевима који се постављају за млађи школски узраст, јер деца на овом узрасту догађаје и појаве посматрају у својој целовитости, а не уситњавањем и раздвајањем.

Нису само интегрисани наставни садржаји, већ постоји и персонална интеграција наставника и ученика, а интегрише се и школа и шира друштвена средина.

Ученици су више самостални и усмерени на решавање проблема, активно стичу знање, уче кроз игру и развијају своје стваралачке потенцијале.

Закључак

У раду је приказан један од начина функционалног коришћења историзама, архаизама и кутка за старине у настави лексикологије српског језика у млађим разредима основне школе на примеру наставне јединице „Богаћење речника“.

Садржај кутка (иначе део народне традиције) уклопљен је у програм предмета Српски језик, а на сасвим природан начин повезан са осталим предметима: Светом око нас, Ликовном и Музичком културом, а све ради приближавања, објашњења и усвајања лексике традиционалне културе. Осим међупредметне корелације, постоји и интерјезичка корелација између лексикологије, морфологије и правописа српског језика, затим корелација између наставних и ваннаставних активности (новинарска секција, рецитаторска секција, фолклорна секција, ликовна секција). Оваквим интегрисаним учењем постиже се већа заинтересованост ученика за традиционалне облике живота и традиционалне вредности.

Уместо класичних лексичких и семантичких вежби, на часу српског језика сценом, музиком и различитим игровним активностима (вртешка, грозд, укрштеница, карте, табела), а

потом и интервјуом са занатлијама старих заната, посетама и цртањем њихових радионица, наставна пракса је обogaћена једним иновативним приступом у семантичкој интерпретацији лексике традиционалне културе. Посебну важност и вредност има васпитна улога оваквог часа јер сарадничко учење позитивно утиче на развој социјалних вештина ученика: прихватање туђих идеја, развијање позитивних односа међу ученицима и укљученост свих ученика током часа.

Иако многе речи из области традиционалне културе ученици неће бити у прилици да користе, већ ће оне бити само део њиховог пасивног речника, коришћењем експоната етно-кутка лакше ће научити њихова значења, која ће им помоћи у интерпретацији књижевних текстова и у разумевању начина живота наших предака.

Најважније је то што су оваквим начином рада ученици мотивисанији за учење, активнији су на часу, а сама настава лексикологије постала је стваралачка, истраживачка и проблемска. Описани модел часа богаћења речника треба да буде само подстицај и путоказ практичарима за обликовање сличних, али и нових и другачијих часова, како у млађим, тако и у старијим разредима основне школе.

Извори

- Структура лексике српског језика: <https://opusteno.rs/knjizevni-kutak-f21/struktura-leksike-srpskog-jezika-t26692.html>

ЛИТЕРАТУРА

- Dragičević, R. (2012). Leksikologija i gramatika u školi. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Milovanović, S. (2011a). Priručnik za učitelje uz udžbenik Narodna tradicija za 1. razred osnovne škole – Kovčežić moje bake. Beograd: Eduka.
- Milovanović, S. (2011b). Priručnik za učitelje uz udžbenik Narodna tradicija za 2. razred osnovne škole – Moja kućica, moja slobodica. Beograd: Eduka.
- Milovanović, S. (2011v). Priručnik za učitelje uz udžbenik Narodna tradicija za 3. razred osnovne škole – Svaki zanat je zlatan. Beograd: Eduka.
- Milovanović, S. (2011g). Priručnik za učitelje uz udžbenik Narodna tradicija za 4. razred osnovne škole – Riznica. Beograd: Eduka.
- Petrovački, Lj., Nedeljkov, Lj. (2006). Leksika tradicionalne kulture u nastavi srpskog jezika i književnosti. Zbornik za filologiju i lingvistiku, XLIX/2, 277–286.
- Petrovački, Lj., Nedeljkov, Lj. (2010). Tradicionalna kultura i savremeni učenik. Susreti kultura, 1 (263–272). Novi Sad: Filozofski fakultet.

The possibility of using historisms and archaisms in the teaching of the Serbian language lexicon in the younger grades of primary school

Summary

This paper will consider the possibility of using historisms and archaisms in the teaching of the lexicon of the Serbian language in the younger grades of primary school. Historisms and archaisms are words that were once used in the Serbian literary language. When the use of objects that meant those words ceased or the phenomena that named those words disappeared, their use in modern literary language also ceased. The goal is to introduce students to outdated vocabulary in the field of material culture. Correlation with other subjects (My environment, Mathematics, Music culture, etc.) will be realized in Serbian language classes. A correlation is also achieved between teaching and extracurricular activities (folklore section, journalism section, art section, etc.). In this way of teaching, students should show interest in the tradition of the Serbian language through historicism.

Key words: *vocabulary, lexicology, historisms, words in antiquity, Serbian language, younger primary school students, vocabulary teaching.*